

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

Hibrid rezsimek és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimek rendszerelméletének örök kérdéseire

GYULAI ATTILA* – STEIN-ZALAI JULIANE**

* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet

** MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet

ABSZTRAKT

A demokratizálódás Huntington által leírt harmadik hulláma során a várakozásokkal ellentétben számos olyan politikai rendszer jött létre és maradt fenn tartósan is, amelyek a demokráciaelmélet bevett keretei között nem voltak értelmezhetők. A nyílt autoriter rendszerek és a teljes értékű demokráciák közötti „szürke zónában” található rezsimek leírására az uralkodó dichotóm, teleologikus, valamint minimalista megközelítések nem voltak alkalmasak. Tanulmányunk azokat az elméleti törekvéseket vizsgálja, melyek azokat a – hibrid rezsimeknek nevezett – politikai rendszereket elemzi, melyek az autoriter és demokratikus elemek kombinációját valósítják meg. A megközelítések csoportosítása mellett rámutatunk azok elméleti és empirikus korlátaira, valamint kitérünk a hibrid rezsimekről szóló irodalom és a liberális demokrácia fogalmának összefüggésére is. Bár a hibrid rezsimek irodalma számos hiányossággal küzd, e megközelítések eredményének tartjuk, hogy a politikai rendszerek közötti mozgás politikai feltételeit a korábbi kísérletekhez képest realiztikusabban képes leírni.

KULCSSZAVAK: demokráciaelmélet, hibrid rezsim, jelzős demokrácia, jelzős autokrácia, liberális demokrácia

ABSTRACT

Hybrid regimes and the grey zone: new answers to fundamental problems in the study of political regimes

Contrary to widely held expectations, the third wave of democratization has brought about not only democracy but also the emergence of many regimes of which traditional democratic theory cannot make sense. The overwhelmingly dichotomous, teleological, and minimalist approaches fail to adequately describe political regimes in the grey zone between outright autocracy and full-fledged democracy. In our essay, we discuss the theoretical approaches that aim to grasp what has been increasingly called hybrid regimes, namely political regimes that combine authoritarian and democratic elements. We point to the theoretical and empirical limitations of these efforts and argue that the concept of hybrid regimes is still inextricably linked with the concept of liberal democracy. Nevertheless, even if the existing approaches to hybrid regimes suffer from a series of shortcomings, by providing fine-grained and more realistic descriptions

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

of regime transformations, they make an important contribution to the literature on political regimes.

KEYWORDS: *democratic theory, hybrid regime, democracy with adjectives, authoritarianism with adjectives, liberal democracy*

Bevezetés

Valamivel több mint kétezer évvel ezelőtt a történetíró Polübiosz a Platón és Arisztotelész által megalapozott tradíciót folytatva rögzítette a kormányformák körforgásáról szóló elméletet. Történeti könyveinek híres VI. részében leírta, hogy a formatan alap kategóriái – monarchia, arisztokrácia és demokrácia – miként torzulnak el és korrumpálódnak, hogy elbukva a körforgás következő elemévé alakuljanak át. Jól ismert, hogy megoldási javaslata a vegyes kormányzat modellje volt, az, amely képes egyesíteni mindegyik kormányforma előnyeit, és kiküszöbölni hátrányait. Leírásának egyik érdekes mozzanata pedig arról szól, hogy az eltorzuló kormányformák miként mutatják magukat a tiszta változat egyikének, miközben már valójában zsarnokságról, oligarchiáról vagy ochlokráciáról kellene beszélünk (Polübiosz 2002 I.: 389–391).

A kormányzatok tiszta és eltorzult formáinak megkülönböztetése a politikáról való gondolkodás ősi alapkérdése. Mindig voltak olyan berendezkedések, amelyeket az adott korban kedvezőbbnek ítélték meg a többinél, és mindig voltak olyan rezsimek, amelyeket másnak akartak feltüntetni, mint amilyenek valójában voltak, ahogyan valójában működtek. Bár Polübiosz vagy a klasszikus formatan már nem kerülnek szóba, amikor hibrid rezsimekről beszélünk, az évezredek viták alapelemei fennmaradtak. Melyek egy berendezkedés, kormányforma alapvető és meghatározó jegyei? Milyen irányban fejlődnek vagy hanyatlanak az egyes kormányformák? Vannak-e alternatíva nélküli, egyedülálló politikai értékűnek tekintett kormányzatok? Milyen kormányzati logika jellemző valójában egy adott rezsimre, ami valaminek mutatja magát, ám mégsem annak megfelelően működik?

Annak fényében, hogy e kérdések mindig is fontosak voltak a politika történetében, nehezen érthető, hogy a demokratizálódás harmadik hulláma (Huntington 1991) után megfigyelhető úgynevezett visszarendeződések miért lephették meg a politikatudományt olyan mértékben, hogy mára összeszámolni sem könnyű azokat a definíciókat és tipológiákat, amelyek segítségével e nem várt változásokat megpróbáljuk megragadni. Az, hogy az autoriter és demokratikus rendszerek közötti szürke zónában helyezhető – összefoglaló néven hibrid – rezsimek leírására ma már több tucatnyi fogalom áll a kutatók rendelkezésére, bizonyítja a meglepődöttséget. A hibrid rezsim fogalma pedig önmagában sem egyértelmű, távol bármiféle konszenzus, ami az ilyen berendezkedések leírását, összehasonlítását lehetővé tenné. A nem-au-

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

toriter és nem-demokratikus rezsimek leírásában a fogalmi tisztázási kísérletek mennyisége ma (még) vetekszik az empirikus elemzésekével.

E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, milyen fogalmi kihívásra ad választ a hibrid rezsimek kategóriája, rámutatva a hagyományos megközelítések leküzdhetetlen korlátaira, de arra is kitérünk, hogy milyen problémák maradtak megoldatlanul a hibrid rezsimek fogalmának bevezetése után is. Igyekezünk igazolni azt a feltevésünket is, hogy a hibrid rezsimek problémája továbbra is a demokrácia definiálhatatlanságának, valamint a liberális demokrácia megközelítésének problémája. Bár megoldást, különösen pedig újabb tipológiát nem ajánlunk, bízunk benne, hogy elemzésünk és a hibrid rezsimek elméletével kapcsolatban megfogalmazott kritikáink segíthetnek abban, hogy a rezsimek váltás örök témája világosabban tárgyalható legyen egy olyan korszakban, amikor ez messze nem csak tudományos és elméleti kérdés, hanem számos országban aktuális politikai probléma is.

Tanulmányunk következő részében a demokráciaelméletek hagyományos megközelítéséből fakadó korlátokra mutatunk rá, majd ezt követően rátérünk a szürke zóna főbb megközelítéseire, amelyek választ jelenthetnek ezekre a korlátokra. Az ezt követő szakaszban a liberális demokrácia és a hibrid rezsimek fogalma közötti szoros kapcsolatot tárgyaljuk, mielőtt bemutatjuk, hogy milyen korlátai vannak a hibrid rezsimekről szóló elméleteknek maguknak is. Végül kitérünk arra, hogy a hibrid rezsimek fogalmának népszerűsége mennyiben köszönhető a demokrácia válságáról szóló, ismét egyre aktívabbá váló vitának.

A demokrácia hagyományos felfogásai: dichotóm, teleologikus és minimalista megközelítések

A demokráciaelméletek harmadik hullámát kísérő optimizmus zárójelbe tett számos kérdést, amelyek megválaszolása pedig nélkülözhetetlen a rezsimek működésének megértéséhez. Látható lesz majd, hogy a szürke zónában elhelyezhető rezsimek problémája ott jelentkezik, ahol egyes rezsimek már nem illeszkednek a bevett tipológiákba. Hogy lássuk, mi is tette szükségessé a fogalmi újítást, érdemes áttekinteni a hagyományos felfogások korlátait.

A legalapvetőbb korlátot a politikai rendszerek dichotóm megközelítése jelentette. A „demokrácia győzelme” az 1990-es évek elejére szinte alternatíva nélkülivé tette ezt a berendezkedést a politikai és politikatudományi diskurzusban. Leszámítva a nyíltan autoriter rendszereket, a legtöbb országban a belső – állampolgári – elvárások, valamint a külső – a nemzetközi közösség által támasztott – követelmények legalább formális, névleges demokratizálódást írtak elő. Ennek a felfogásnak megfelelően két opció maradt: egy ország vagy demokrácia vagy nem. Amennyiben azonban dichotóm szembeállításról van szó, úgy a szembenálló pólusokon *belüli* különbségek

TANULMÁNYOK – Gondoljuk újra a demokráciát...! – Tematikus szerkesztés

elhomályosulnak, háttérbe szorúlnak. A demokrácia és az autokrácia egyes elemeket kombináló politikai rendszerek nem illeszkedtek a két pólus által meghatározott dichotóm keretbe. A választás intézménye nem feltétlenül járt együtt tökéletesen kifejldött demokráciával, egyes autoriter berendezkedések pedig – korlátozó alapvonaláik megtartása mellett – növelték az állampolgárok beleszólását a politikai döntéshozatalba. A demokrácia vagy autokrácia nem elég pontos, túlságosan általános fogalmak ahhoz, hogy meg lehessen magyarázni e rendszerek működését, tartóságát, további változásuk lehetséges irányát és okait. Bár a dichotóm megközelítés korlátai már a harmadik hullám kezdetén láthatóak voltak (Schmitter – O’Donnell 1986), csak az 1990-es évek elején lezajlott újabb politikai átalakulások után kerültek be a politikatudományi köztudatba.

A dichotóm megközelítéshez kapcsolódó probléma a rezsimek átalakulásának teleologikus felfogása, vagyis az az elképzelés, amely szerint az autoriter rendszer lebontása egyenesen elvezet a teljes értékű demokrácia megvalósításához. Ezen felfogás szerint ugyanis a demokrácia nem csupán alternatíva nélkülivé vált, de szinte elkerülhetetlenné is. Az átmenetekhez kapcsolódó optimizmus – éppen a dichotóm megközelítésből fakadóan – nem is számolt komolyan azzal, hogy amennyiben egy ország túllép az autoriter berendezkedésen, ne váljon előbb-utóbb teljes értékű demokráciává.

A teleologikus felfogást meg kell különböztetni egy általánosabb esettől, a rezsimek változásának lineáris elképzelésétől. Azaz amennyiben elképzelhető, hogy egy rezsinváltozást ne a demokrácia felé tartó szükségzerű mozgás határozzon meg, a lineáris felfogás szerint akkor is legfeljebb a két, előzetesen adott pólus közötti változás képzelhető el. A harmadik hullám átmenetei tehát amennyiben nem a demokrácia felé mozdulnak el, akkor legfeljebb ugyanazon az útvonalon haladhatnak visszafelé. A lineáris felfogás problémája abban jelentkezik, hogy a két szélső pólus között a mozgás valójában nem kötött pályájú: ahogy az irodalomban tárgyalt számos empirikus példa mutatja, rendkívül eltérő, adott helyzetben megragadható konfigurációk léteznek, amelyek más és más módon kombinálják a demokratikus választást az autokratikus hatalomgyakorlással. A demokráciát és az autoriter rendszereket tehát nem egy egyenes vonal köti össze egymással, hanem egy homályos, szövevényes szféra választja el egymástól, amelyen keresztülhaladva korántsem biztos, hogy megjósolható, mi is lesz pontosan az elért cél.

A sötét zónában elhelyezkedő rezsimek meghatározását nehezítő harmadik probléma a fogalmi konszenzus hiánya. Az egyes elemzések és tipológiák bizonytalansága, illetve a konszenzusos értelmezés hiánya döntően arra vezethető vissza, hogy nincs olyan demokrácia-fogalom, ami közös kiindulópontja lehetne a nem-demokratikus rendszerek meghatározásának. Azaz a régebbi megközelítések egy olyan dichotóm keretben próbálták elhelyezni a vizsgált politikai rendszereket, amely változásukat lineáris, azon belül pedig elsősorban progresszív módon hatá-

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

rozta meg, miközben az egész rendszer alappontjának jelentése mindig is vitatott volt. A demokrácia fogalmának bizonytalansága persze nem róható fel a harmadik hullámot értékelő szakirodalomnak: a demokráciának nyilvánvalóan nincs és nem is lehet egységes, vitathatatlan fogalma. Mégis, ahhoz, hogy a nem-autoriter, de nem is demokratikus rendszerek problémája kezelhető legyen, elengedhetetlen, hogy a hibrid rezsimekről szóló elméletek a demokrácia fogalmát is rögzítsék. A lehetőségek a hibrid rezsimek elméletével kapcsolatban nem különböznek a demokrácia-elméletben általában is tárgyalt irányoktól: az alapvető problémát a minimalista és szubsztantív demokráciafelfogások közötti különbségtevés jelenti. A Schumpeter nyomán megfogalmazott minimalista – vagy procedurális – megközelítések a választás intézményét állítják középpontba, és a demokrácia kritériumaként megelégednek azzal, hogy a választók egymással versengő jelöltek közül választják ki a vezetőket. A harmadik hullám nem feltétlenül sikeres átmenetei azonban éppen ezen a ponton tették szükségessé szigorúbb követelmények megfogalmazását: ahhoz, hogy demokráciáról beszélhessünk, a választásnak érdemnek kell lennie az alternatívákat, a szavazók valódi döntési körülményeit, valamint a választás következményeit tekintve. A demokrácia fogalma így kibővül az alkotmányosság kritériumaival, a demokrácia „valódi” jelentése pedig végül a liberális demokrácia lesz. A hibrid rezsimek egyes megközelítései pedig következően az e kritériumoknak meg nem felelő berendezkedéseket állítják középpontba. Dahl híres poliarchia-fogalma ezen az alapon lesz alapja számos tipológiának és kritériumrendszernek olykor minimalista – a választás intézményére koncentrált – értelmezésben, máskor pedig szubsztantív értelemben, ahol a választás többet – leginkább az alkotmányosság fogalma mentén értelmezhető szempontokat – követel meg a formális intézmény létezésénél.¹

A szürke zóna kifehéritése

A hibrid rezsimekről szóló irodalom válaszkísérlet a nyílt autokráciák és a teljes értékű demokráciák közötti szürke zóna átláthatatlanságára. Az egyre csak szaporodó tipológiák és definíciók azonban világos különbségtevések helyett egy „terminológiai Bábel” építéséhez járultak hozzá (Armony – Schamis 2005). A metafora pontos, hiszen nem csupán több megközelítésről kell beszélnünk, de párhuzamos, egymással összeegyeztethetetlen terminológiákról is, amelyekben egyre több az egymásra lefordíthatatlan definíció. Az irodalom ma már több tucatnyi altípusát határozta meg

¹ Diamond (2002, 21) szerint a mai értelmezések a schumpeteri versenyt is inkább szubsztantív módon értelmezik, ami abból a szempontból logikus, hogy amennyiben a verseny nem nyújt valódi választást valódi alternatívák között, akkor a vezetők kiválasztásába való szavazói beleszólás sem lehet érdemi döntés.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

a hibrid rezsimeknek, és az empirikus gazdagságot is látva csak a leegyszerűsítés jelentős kockázatával lehet átfogó kategóriákba rendezni a megközelítéseket.

Ennek ellenére három alapvető irányt lehetséges elkülöníteni egymástól, ahogyan az irodalom a szürke zónában elhelyezhető rezsimeket értelmezte. Ebből kettő megőrizte az eredeti dichotómia előfeltevéseit, amennyiben az autokráciát, illetve a demokráciát mint viszonyítási pontot értelmezték, amelyhez képest az eltérések az alaptípusok variációihoz vezetnek. Így lehetnek egyes rezsimek például versengő autoriter rendszerek vagy illiberális demokráciák. Külön csoportot jelentenek azok a kísérletek, amelyek a hibrid rezsim fogalmát és típusait mint önálló típust értelmezték, nem pedig hiányos vagy módosult értékű demokráciát, illetve autokráciát.

Az első megközelítés szerint a hibrid rezsimek alapvetően hiányos, sérült demokráciákként foghatók fel, így születtek például az olyan definíciók, mint a delegatív demokrácia (O'Donnell 1994), az illiberális demokrácia (Zakaria 1997), vagy a féldemokrácia (Diamond et al. 1988), összefoglaló nevükön: *jelzős demokráciák*. Ez a megközelítés a demokratizálódás és a tranzitológia elméleteihez kapcsolódik, amelyek a rendszerek egyirányú átmenetéből kiindulva az autokrácia és a demokrácia közötti mozgás leírására törekedtek. Ebből következően azok a rezsimek, amelyek általános választójog alapján többé-kevésbé versengő választást intézményesítettek, azaz úgy tűnhetett, hogy teljesítették a választásos demokrácia minimális követelményeit, megindultak a teljes értékű demokrácia irányába.

A jelzős demokráciák klasszikus elméleti csoportosítása és értelmezése Collier és Levitsky (1997) tanulmánya, mely azokat a modelleket vizsgálja, amelyek a demokráciát kiinduló fogalomként határozzák meg, majd abból vezetik le az altípusokat. A demokráciák különböző jelzői pedig arra utalnak, hogy a teljes értékű demokráciához képest milyen elem – például a választási jog gyakorlása, állampolgári jogok vagy a szabad politikai verseny – sérült vagy hiányzik az adott rezsim esetében. Az altípusok a demokrácia mértékét jelzik, így nem keverendők össze az olyan alaptípusokkal, mint a parlamentáris, többpárti vagy szövetségi demokrácia, melyek a berendezkedés módjában ugyan különböznek, de egyaránt teljes értékűnek számítanak.

Ugyancsak a jelzős demokráciák megközelítéséhez sorolható, de azok között talán a legkifinomultabb a hibás demokrácia fogalmát (*defective democracy*) kidolgozó Wolfgang Merkel modellje (2003; 2004). Nála a teljes értékű politikai rendszer a beágyazott demokrácia (*embedded democracy*), mely nem csupán a választásokkal kapcsolatos feltételeknek tesz eleget, de egyúttal garantálja a politikai és állampolgári jogokat, érvényesíti a hatalommegosztás és a horizontális elszámoltathatóság elvét, valamint tényleges kormányzati hatalmat biztosít a megválasztottak részére függetlenül minden nem-demokratikus beavatkozástól. Attól függően, hogy a rezsim mely részét sérti a feltételeknek, kizáró, delegatív, illiberális vagy korlátozott hatókörű demokráciáról kell beszélni. Merkel megközelítésének előnye, hogy valóban jól azonosíthatóvá teszi, hogy miben, melyik dimenzióban tér el az adott rezsim a libe-

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

rális demokráciával azonosítható beágyazott típustól. Az empirikus elemzést ugyanakkor megnehezíti, hogy a részterületek megsértése vagy hiánya (Bogaards 2009: 404) nem feltétlenül esik egybe a ténylegesen is leírandó típusokkal (Moller – Skaaning 2010: 264), ráadásul a hibás demokráciák több részterületet is sérthetnek egyszerre: létezhetnek például olyan delegatív – tehát a horizontális elszámoltathatóság feltételét sértő – rezsimek, amelyek a politikai jogok érvényesítésében sem teljesítenek megfelelően.

Az autokráciák felbomlását szükségszerűen követő demokratizálódást tételező tranzitológiai paradigma végével (Carothers 2002) kapcsolatos elképzelések a jelzős demokráciák helyett a *jelzős autokráciákat* állították középpontba. Míg a korábbi megközelítések a teljes értékű – jellemzően liberális – demokráciákból vezették le az altípusokat, vagy az oda vezető fejlődési út feltételeit igyekeztek megtalálni, a jelzős autoriter rendszerek felé való fordulás (Gilbert – Mohseni 2011: 271) a korábban zárt rezsimek nyitottabbá válását vizsgálták. Egyes autoriter rendszerek választásos vagy versengő rezsimmé váltak azáltal, hogy bizonyos mértékben lehetővé tették állampolgáraik számára, hogy beleszóljanak a vezetők kiválasztásába, eközben azonban számos módon igyekeztek csökkenteni is a választás kiszámíthatatlanságát, miközben továbbra is megtagadták számos állampolgári jog érvényesítését. Más esetekben az irodalom liberalizált autoriter (Brumberg 2002) vagy félautoriter rezsimeket (Ottaway 2003) különböztetett meg.

Andreas Schedler (2002) abból indult ki, hogy a zárt autokráciákkal szemben a „választásos autoriter rendszerek” a szavazást intézményesítik. Ami tehát korábban a demokrácia minimalista megközelítése volt, ebben az esetben a választásos, nem demokratikus rendszerek vizsgálatának kiindulópontja lesz. Schedler modellje így négy elemből áll. A zárt autokráciákat a választásos altípustól a szavazás intézményének bevezetése különbözteti meg, de ez utóbbi abban különbözik a választásos demokráciától, hogy a szavazás egy vagy több kritériumát nem teljesíti. Végül a választásos demokrácia még nem tekinthető teljes értékű, liberális demokráciának, mert ehhez a választáson túl további – az alkotmányosság körébe tartozó – feltételek érvényesülése is szükséges. Dahl nyomán Schedler a demokratikus választás láncolatát vázolja fel, ami hét kritériumot tartalmaz, többek között a választók körének és a választható pozícióknak a szélességét, illetve a preferenciák kialakításának és kinyilvánításának szabadságát. E láncolat megvalósulása esetén beszélhetünk tehát választásos demokráciáról, miközben nem megvalósulása esetén választásos autokráciáról. Schedler célja leginkább az, hogy láthatóvá tegye azokat az autoriter hatalomgyakorlási eszközöket, amelyekkel a hatalmon lévő vezetők annak ellenére stabilizálhatják pozíciójukat, hogy országukban intézményesítették, formálisan lehetővé tették a szavazást.

Hasonlóan az autoriter hatalomgyakorlás vizsgálata áll Levitsky és Way (2010) munkájának középpontjában. A „versengő autokráciákban” létezik ugyan szabad

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

versengés a politikai erők között, de ez a küzdelem egyenlőtlen, mert a formális intézményeket a hatalmon lévő vezetők arra használják fel, hogy megakadályozzák az ellenzék győzelmét. Bár a hatalmi küzdelem olykor a teljes értékű demokráciákban sem biztosít tökéletesen egyenlő feltételeket a hatalom és ellenzéke számára, a versengő autoriter rendszerek szisztematikusan akadályozzák a kihívókat például a médiához vagy az anyagi forrásokhoz való hozzáférésben, miközben nem csupán a választás intézményét tartják fenn, de bizonyos mértékig az alkotmányos jogokat is garantálják.

A jelzős demokráciák és a jelzős autokráciák megközelítései tehát alapvetően abból indulnak ki, hogy az előzetesen adott alapfogalmakhoz képest kimutatható eltérés határozza meg a hibrid rezsimeket, amelyek így nem önálló berendezkedések, hanem a két fő típus alesetei. Amennyiben a jelzős autokráciák és demokráciák az ideális fogalmi típustól való eltérés mentén határozhatók meg, újra és újra felmerül a kérdés – elsősorban a demokráciák kapcsán –, hogy van-e értelme még az eredeti fogalom használatának, azaz: érdemes-e bármilyen demokráciának nevezni egy rendszert, amely valamilyen mértékben és módon sérti a demokrácia kritériumait. A vita ezen a ponton pedig visszaér a dichotóm felfogás problematikájához: abban az esetben, ha demokráciának csak a teljes értékű demokráciák nevezhetők, a procedurális minimum már nem definiálja a demokráciát, ekkor viszont a demokrácia keretei között már azok az eltérések sem ragadhatók meg, amelyek a különböző altípusok sajátosságai mentén megkülönböztetnék a bizonyos alapvonásaikban hasonló, de mégis eltérő politikai rendszereket. Azaz, ha a demokrácia fogalma és jelzője együttesen túlságosan kitágítanak a demokrácia jelentését, akkor felvetődhet a kérdés, hogy valójában nem az autoriter rendszerek egyik altípusáról van-e szó.²

A *hibrid rezsimeket* autonóm politikai rendszerként felfogó harmadik megközelítés felfogható válaszként az első két típus kapcsán jelzett problémákra is. A hibrid rezsimek így nem autoriter vagy demokratikus rendszerek változatai, nem hordozzák magukban az attól való fogalmi távolságot, vagy a tiszta típusok felé való feltétlen elmozdulást (lásd pl. Rüb 2002; Gilbert – Mohseni 2011; Cassani 2014). A sui generis típusként felfogott hibrid rezsim ugyanakkor továbbra is a konszolidált demokráciák és a zárt autokráciák közötti térben – vagy ahogy a fogalmat bevezető Terry Lynn Karl (1995: 73) fogalmazott: köztes hibrid területen – elhelyezkedő rendszerek megnevezése, ám ezek a megközelítések sokkal nagyobb rugalmasságot mutatnak az alaptípusokból levezetett megközelítésekhez képest.

² A fogalmi problémák egy következő szintje az, hogy egyes jelzős demokráciák valójában önellenmondást hordoznak magukban, pontosabban a jelző tagadja a jelzett szót, mint a pszeudodemokrácia esetében. Ezekben az esetekben a jelző ráadásul már nem is csupán a fogalmi próbálkozás kétes tudományos hatékonyságú jele, hanem normatív tartalmú, olykor pedig kifejezetten politikai irányultságú megnevezés (Carothers 2002: 14–15).

TANULMÁNYOK – Gondoljuk újra a demokráciát...! – Tematikus szerkesztés

Míg egyes szerzők pusztán a korábbi demokrácia-autokrácia dichotómiát terjesztik ki trichotóm megközelítéssé (Mainwaring et al. 2001; Bunce – Wolchik 2010), mások többdimenziós fogalmi háló felvázolására törekednek, amely alkalmasabb az empirikus sokféleség leírására a politikai rezsimek terén (Wigell 2008; Gilbert – Mohseni 2011). A trichotóm megközelítés kockázata ugyanakkor az, hogy a hibrid rezsim egyszerű reziduális kategóriaként a legkülönbélebb – nem autoriter és nem is demokratikus, de nehezen kategorizálható – rendszert magába foglalja (Merkel 2003: 34). A többdimenziós, konfiguratív modellek ehhez képest pontosabb tipológiák felvázolását is lehetővé teszik, világosabban elhatárolva nem csupán a hibrid rezsimeket és az autoriter, illetve demokratikus rendszereket, de a hibrid rezsimek különböző altípusait is.

Az egyik legrészletesebb tipológiát kidolgozó Mikael Wigell (2008) például külön értékkelő dimenzióként kezeli a választásra és az alkotmányosságra vonatkozó minimális és addicionális kritériumokat. Bár az ő megközelítésének is a – demokráciát, azaz a népszuverenitáson alapuló többségi döntéshozatalt és a korlátozott kormányzást megvalósító alkotmányosságot egyesítő – liberális demokrácia a végpontja, tipológiájában a hangsúlyt azokra a rezsimekre helyezi, amelyek nem feltétlenül annak hibás megvalósítását vagy az ahhoz való szükségszerű közeledést jelentik. Wigell modellje egydimenziós skála helyett egy kétdimenziós mezőt határoz meg, amelyben a minimális és kiegészítő feltételek konfigurációja definiálja a különböző hibrid rezsimeket. Ezek alapján Wigell autoriter rezsimnek nevezi azokat, amelyek semmilyen választási vagy alkotmányos feltételt nem teljesítenek, a választásos autoriter rendszerek ezzel szemben a választás minimális (és részben esetleg kiegészítő) feltételeinek eleget tesznek, míg az alkotmányos oligarchiák bár megsértik a választás minimális feltételeit, de a minimális (és részben a kiegészítő) alkotmányos követelményeknek megfelelnek. A demokratikus rendszerek pedig azok, amelyek mind a választásnak, mind az alkotmányosságnak kielégítik a minimális feltételeit, de az egyes altípusokat (korlátozott, választásos, alkotmányos és liberális) tekintve a kiegészítő kritériumok teljesítésében mutatható ki különbség (Wigell 2008: 243–245).

A hibrid rezsimek három fő megközelítése válasz a demokráciaelméletek hagyományos megközelítéseinek korlátaira. Talán a legfontosabb újítása a hibrid rezsimek elméleteinek a dichotóm felfogás meghaladása, azaz a nyílt autoriter rendszerek és a teljes értékű demokráciák közötti terület bejárhatóvá tétele. A következő részben igyekszünk ugyanakkor rámutatni arra, hogy a hibrid rezsim fogalma mégis szorosan kötődik a liberális demokrácia alaptípusához, ami viszonyítási pontként még azokat a megközelítéseket is meghatározza, melyek a leginkább el tudtak szakadni attól, hogy előzetesen rögzített fogalmakhoz képest határozzák meg a hibrid rezsimeket. A hibrid rezsim fogalma ugyanis nem csupán a demokratizálódás harmadik hullámának kontextusában fogható fel, hanem megalapozottan lehet érvelni amel-

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

lett, hogy a hibrid rezsimek esetében a tét nem csupán az autokráciák vagy a demokráciák alternatíváinak megragadása, hanem ennél szűkebben a liberális demokrácia helyének újragondolása is.

A liberális demokrácia és a hibrid rezsim koncepcionális összefüggése

A hibrid rezsimekről szóló irodalom túlnyomó részben akkor is a liberális demokrácia fogalmával küszködik, amikor ez nem is kimondott célja. A demokratizálódás sokszor ki nem mondott előfeltévése az volt, hogy a teleologikus rezsimejlődés végpontja nem egyszerűen a választás intézményének bevezetése az addig autokratikus országokban, hanem a politikai döntéshozatal kiterjesztése és az alkotmányos garanciák kombinációja és kölcsönös stabilizáló hatása. Az így felfogott végpont fogalmilag nem más, mint a liberális demokrácia. A demokratizálódás harmadik hulláma, majd ennek sokat tárgyalt megakadása, visszafordulása viszont a választás intézménye és a liberális alkotmányosság ellentmondásos kapcsolatáról szólt, arról, hogy a szavazás formális intézménye önmagában még nem garantálja a 20. század végén várt és elvárt politikai berendezkedést.

A harmadik hullám átmeneteinek csúcspontján, 1989-ben Francis Fukuyama még határozottan állíthatta, hogy a történelem a liberális demokrácia győzelmével ért véget, az azóta eltelt időben azonban – éppen a hibrid rezsimek összefüggésében – a demokrácia fogalma ismét összetettebbé vált. Továbbra is létezik az az álláspont, amely szerint a demokrácia csak liberális lehet, és a választás procedurális feltétele csak a joguralom elvével összekapcsolva értelmezhető modern keretek között, azaz a liberális demokráciának nincs alternatívája (lásd pl. Sartori 1991; Fukuyama 2014). Ugyanakkor az olyan összetettebb megközelítések, mint Merkel korábban tárgyalt modellje már figyelembe veszik, hogy a demokrácia nem csak a liberális alkotmányosság terén sérülhet, sőt nála elképzelhető olyan, a liberális elveket egyébként érvényesítő demokrácia is, amely nem felel meg a beágyazott demokrácia általa felvázolt modelljének. Azaz a beágyazott, liberális demokrácia több, mint pusztán az illiberális demokrácia ellentéte.

Ezen is továbblépve vannak olyan szerzők, akik vitatják, hogy a liberális demokrácia alkotóelemei elméletileg vagy gyakorlatilag szükségszerűen együtt kell, hogy járjanak. Demokrácia és liberalizmus szigorú azonosításától távolodik a két fogalom elválaszthatóságát állító Plattner (1998), valamint Rhoden (2015), aki szerint a liberális konszolidáció és a demokratikus konszolidáció közel sem ugyanaz a dolog. Ez azt jelenti, hogy elképzelhetőek olyan konszolidált demokráciák, amelyek a liberalizálódást nem vitték végig, és a tanulmányunkban korábban bemutatott elképzelések alapján éppen ez az a pont, ahol a hibrid rezsimek fogalma ismét felmerülhet. Ugyanakkor Rhoden és Plattner szerint a liberális demokrácia nem egyszerűen egy

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

a demokrácia lehetséges típusai között, hiszen minden modern demokrácia a liberális és a demokrácia valamilyen fokú kombinációja (Rhoden 2015: 571).

1997-es első megfogalmazása után újra előtérbe került Fareed Zakaria elmélete az illiberális demokráciákról, amelyek bár intézményesítették a szabad és tisztességes választásokat, nem teljesítik a joguralom, a hatalmi ágak szétválasztásának elveit, és nem biztosítják az alapvető szabadságjogok védelmét (Zakaria 1997, 2003). Zakaria célja nem az, hogy egyenlőségelet tegyen a liberális demokráciák és más demokráciatípusok közé, hanem az, hogy figyelmeztetést fogalmazzon meg a demokratizálódó, de nem liberalizálódó politikai rendszerekkel kapcsolatban, amelyek a többség zsarnokságának veszélyét vetítik előre. Kritikusai szerint Zakaria három alapvető hibát követ el, amikor a jogok védelmét előtérbe helyezi a döntéshozatal procedurális feltételeivel szemben. Egyrészt tévesen feltételezi, hogy a demokratizálódás és a liberalizáció sorba rendezhető (Carothers 2007), nem veszi figyelembe a demokrácia antik és modern fogalmának különbségét (Plattner 1998, 174f), végül kizárja más, ugyancsak elképzelhető berendezkedések lehetőségét, mint például a deliberatív vagy a kozmopolita demokrácia (Hobson 2012).

A Zakaria cikkével kapcsolatos vitát a hibrid rezsimekről szóló szűkebb vitába visszaillesztve nem csak az olyan demokrácia típusai merülnek fel, mint az illiberális demokrácia, hanem a választásos demokrácia is (Diamond 1999; Schedler 2002),³ amely más megközelítésben a klasszikus minimalista felfogáshoz áll a legközelebb. Ezen a ponton pedig láthatóvá válik, hogy miért a liberális demokrácia fogalma a hibrid rezsimek megközelítésének kulcskérdése. Minden megközelítésben közös, hogy alapvető kritériumként a szabad és tisztességes választást határozzák meg, de mint látható volt, az alapfeltételekhez újabb és újabb további „előírások” kapcsolódnak az irodalomban, míg végül a teljes értékű demokrácia a liberális demokráciával lesz azonos. A demokrácia fogalmának kiindulópontja – nevezzük minimalista megközelítésnek vagy választásos demokráciának – így végül maga is hibrid rezsimmé válik, és ezzel látható lesz, hogy alapvetően a demokráciaelméletben ismert körmozgásról van szó a procedurális és szubsztantív felfogások között.

A liberális demokrácia fogalmának középpontba állítása világosan mutatja, hogy miért rendkívül képlékeny a hibrid rezsimek minden lehetséges megközelítése. Tulajdonképpen az elmélet folyamatosan körben forog a procedurális alapfeltételektől a további alapszintű és kiegészítő kritériumokig, mint amelyekről például Wigell is írt. Valójában ezt már korábbi demokráciaelméleti munkák is láthatóvá tették, még azelőtt, hogy a hibrid rezsimek fogalmi burjánzása megkezdődött volna. Schmitter és Karl kulcsfontosságú közös tanulmányukban a demokrácia generikus fogalmának

³ Nem beszélve az olyan, a demokrácia különböző formáit leírni igyekvő kísérletekről, mint a demokráciát választási, liberális, többségi, részvételi, deliberatív és egalitárius jellemzői mérő Varieties of Democracy projekt (Coppedge – Gerring et al. 2011).

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

kialakítására törekedtek, miután, mint megállapították, a rezsimek egyre inkább elhagyták az olyan kétséges jelzőket, mint a népi, formális, irányított vagy burzsoá (Schmitter – Karl 1991: 75; a szocialista demokrácia magyarországi fogalomtörténetéhez lásd Pap 2015). A demokrácia jelző és alternatívák nélküli fogalomnak látszott. Persze a demokrácia átfogó fogalmának kialakítására irányuló törekvés sem tagadhatta, hogy bár vannak átfogó jellemzők, számos altípus képzelhető el. Ez azonban Schmitter és Karl felfogásában leginkább a rendszeren belüli hangsúlykülönbségekre vonatkozott, ahogyan ez a közösségi szféra és a magánszféra közötti egyensúly liberális és szocialista-szociáldemokrata felfogásaiban eltért egymástól. Egyik sem demokratikusabb a másiknál, de másképpen demokratikusak – írták (Schmitter – Karl 1991: 77). A kérdés azonban éppen az, hogy a liberális demokrácia csak másképpen demokratikus, mint más – ugyancsak demokratikus – berendezkedések, vagy ez az egyedüli, teljes értékűnek nevezhető demokrácia.

Ezen a ponton világossá válik az is, hogy a hibrid rezsimekről szóló vita elkerülhetetlenül normatív. Emiatt nincsen végleges megoldása az e szakaszban tárgyalt kérdéseknek, így éppolyan hiábavalónak tűnik a hibrid rezsimek konszenzusos fogalmára várni, mint arra számítani, hogy valaha is a rendelkezésünkre fog állni a demokrácia mindenki által elfogadott jelentése. Ez azonban csak az első – bár talán a legfontosabb – pontja annak, hogy milyen korlátai vannak a hibrid rezsimek fogalmának, az alkalmazást ugyanis több további tényező nehezíti, melyekre a következő szakaszban térünk ki.

A hibrid rezsimek fogalmának elméleti és empirikus korlátai

A hibrid rezsimekkel kapcsolatos irodalom gazdagsága világos jele annak, hogy a világban többféle típusú és minőségű politikai berendezkedés figyelhető meg, mint amire a politikatudomány a demokratizálódás harmadik hulláma idején számított. Egyúttal azonban arról is szó van, hogy bár a hibrid rezsimek talán nem átmeneti politikai rendszerek, a róluk szóló irodalom mai formájában még bizonyulhat annak, hiszen az elméleti gazdagság az irodalom alapvető feszültségeit, megoldatlan problémáit is mutatja. Ma sok lényegi kérdésre nincs válasza a hibrid rezsimek elméleteinek, és korántsem biztos, hogy a jelenlegi keretekben ezek a kérdések egyáltalán megválaszolhatóak. A hibrid rezsimekről szóló irodalom korlátai persze nem kizárólagosak a politikatudományban. De mivel a tipológia és a besorolás kényszere miatt a tét itt talán jelentősebb, ebben az esetben a korlátok is élesebben kirajzolódnak. Ebben a részben a hibrid rezsimek elméletének és kutatásának legfontosabb korlátait vesszük sorra.

TANULMÁNYOK – Gondoljuk újra a demokráciát...! – Tematikus szerkesztés

A FOGALMI KONSZENZUS HIÁNYA ÉS EMPIRIKUS BIZONYTALANSÁG

A fentiekből látható volt, hogy a hibrid rezsimekről szóló irodalom szélsőséges sokféleség jellemzi, ami a sötét zónában elhelyezhető politikai rendszerek fogalmi megközelítéseit illeti. Az irodalomban jelenleg különösen meghatározó a fogalmi ön-reflexió, és ebből is következően az, hogy a fogalmi bizonytalanságra reflektáló újabb irodalom hajlamos az alapoktól kezdeni a vizsgálódást. Így nem meglepő Cassani (2014: 554) azon megjegyzése, hogy a területtel foglalkozó kutatók az elmúlt évtized munkáit áttekintve továbbra is inkonzulzív empirikus eredményekkel, illetve még mindig homályos, nehezen alkalmazható fogalmakkal találkozhatnak. A tipológiai és definíciók sokasága azzal fenyeget, hogy szinte minden empirikusan vizsgált eset önálló besorolást kaphat, így azonban az összehasonlítás és klasszifikáció könnyen kivitelezhetetlenné válhat.

FORMÁLIS INTÉZMÉNYEK ÉS INFORMÁLIS HATALOMGYAKORLÁS

A politikai rezsimek pontos elemzése mindig is a formálisan megragadható intézmények és a hatalomgyakorlás informális módjának kettősségén dőlt el. A hibrid rezsimek fogalmának kiindulópontja az, hogy hiába vezetnek be egyes politikai rendszerekben demokratikus intézményeket, az, hogy miként élnek ezekkel az intézményekkel (vagy miként élnek vissza velük), ugyanolyan nélkülözhetetlen kritériuma az egyes rezsimek egymástól való megkülönböztetésének. Így például egy autoriter rendszerben hiába tartanak választásokat, ha a szavazati jog gyakorlását, a verseny feltételeit, valamint a választás eredményének érvényre juttatását informális módon korlátozza a hatalom azzal, hogy a szavazók egy csoportját távol tartja a választástól, ha a választók akarata és a választás eredménye között szisztematikus eltérés állítható elő, vagy ha a leadott szavazatok nem tükröződnek a kormány összetételében vagy politikájában. A hatalomgyakorlás módja azonban sohasem mérhető fel olyan pontosan, mint a hatalomgyakorlásnak keretet adó formális intézmények. Ez megnehezíti az empirikus elemzést, és – ami a hibrid rezsimek fogalma szempontjából döntő fontosságú – a tipológiai alkalmazását, egy adott politikai rendszer besorolását. Látható volt, hogy a hibrid rezsimekről szóló irodalom számos olyan kritériumot alkalmaz, amelyek esetében kulcskérdés a formális intézmény célja és alkalmazása közötti egybeesés, ebben az esetben többről van tehát szó a bármely politikai intézményre potenciálisan jellemző funkcionális eltérésnél. Ugyanazon formális intézmény eltérő alkalmazása egészen eltérő rezsimek kategóriákat eredményezhet (Mazuca 2010).

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

A BERENDEZKEDÉSEK TARTÓSSÁGA

A hibrid rezsimek azon a ponton lépik túl a tranzitológiai paradigmát, amikor a se nem tisztán autoriter, se nem tisztán demokratikus rendszerek tartóssá is válhatnak. Számos kutatás összegzése alapján megállapítható, hogy a hibrid rezsimek nem szükségképpen törékenyek (Cassani 2014: 552), azaz tartóssá is válhatnak, és nem feltétlenül alakulnak nyílt autokráciává vagy teljes értékű demokráciává. A hibrid rezsimek tartóssága ugyanakkor felvet egy tágabb problémát is. Mivel ezek a rendszerek autoriter és demokratikus elemek formális és informális konfigurációját jelentik, kérdés, hogy az, ami egy adott pillanatban hibridizációnak látszik, valójában átmeneti avagy tartós állapot-e, azaz a kérdés az, hogy mikor kell egy adott ország besorolását újra gondolni. Morlino kísérletet tett ugyan arra, hogy években adja meg a rendszerszerűvé válás kritériumát – szerinte egy évtized fennállás után tekinthetünk önálló típusként egy hibrid rezsimre (Morlino 2009: 282) –, de ez önkényes meghatározásnak tűnik, és aligha jelent általánosítható választ a kérdésre, ahogy az sem, ha meghatározzuk, hány választásnak, szűkebben hány hatalomváltásnak kell lezajlania ahhoz, hogy egy rendszer demokratikus konszolidációjáról lehessen beszélni.

EGYDIMENZIÓS DEMOKRÁCIAKÖZPONTÚSÁG

Mint látható volt, a hibrid rezsim fogalma az autokrácia–demokrácia dichotómia által jelentett korlátokra volt hivatott választ adni, és azzal, hogy az irodalom igyekezett feltérképezni a két szélső pólus közötti homályos területet, ma valóban többet tudhatunk a politikai rendszerek változatosságáról. Ennek ellenére számos szerző továbbra is fenntartja az egydimenziós megközelítés lehetőségét azon az alapon, hogy a rezsimek között inkább fokozatbeli különbség mutatható ki (Diamond 2002; Storm 2008). Ez a felfogás határozottan fenntartja a demokrácia fogalmának központi, a többi rezsimet is definiáló szerepét, ami értelemszerűen csökkenti az elemzés komplexitását. Ehhez a megközelítéshez képest az olyan többdimenziós, konfiguratív modellek, mint amilyen Wigell esetében is látható volt, határozott előnyökkel rendelkeznek, amennyiben nem tartják szükségszerűnek, hogy a rezsimek változását vagy az autokrácia, vagy a demokrácia típusai felé való mozgás jellemzi. A demokrácia kiemelt szerepe azonban még ebben az esetben is megfigyelhető, hiszen a korábban ismertetett modell is a liberális demokrácia analitikus felbontásából indul ki. Azaz a hibrid rezsimek elméleteit ma jelentős mértékben a nyugati típusú liberális demokrácia fogalma határozza meg, ami a lokális és történeti jellemzőket figyelmen kívül hagyja, valójában éppen a harmadik hullám demokratizálódási folyamatának és esetleges visszarendeződésének megértését korlátozhatja.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

SZÉLSŐSÉGES KLASSZIFIKÁCIÓ ÉS TELJESÍTHETETLEN KRITÉRIUMOK

A fogalmi pontosságra való törekvés, valamint a hibrid rezsimek meghatározását lehetővé tévő kritériumok egyre összetettebb részletezése akár teljesíthetetlen feltetelek elé is állíthatja a vizsgált politikai rendszereket. Az egyre komplexebbé váló tipológiák, valamint az empirikus példákhoz igazított definíciók következtében a típusok és altípusok egyre szűkebbé válnak, beleértve az irodalomban elméleti értelemben is kiemelt liberális demokráciát. Így azonban könnyen előállhat az a nem kívánt következmény, ami a liberális demokráciát lényegében olyan ideáltípusként írja le, melynek a világban nincs empirikus példája. Az aprólékos fogalmi tisztázás, a komplex tipológia, az informális hatalomgyakorlás tényezői, az egyes időpillanatokra koncentrááló elemzés egy szigorú követelményrendszerben végül minden országot hibrid rezsimeként határozhat meg, ami bár elméletileg érdekes kérdéseket vet fel, az eredeti szándékot – a szürke zóna átláthatóvá tételét – lehetetlenné teszi. Miközben a hibrid rezsimek fogalma egyre több altípusra bomlik fel, a klasszifikációban nem marad, csak elméleti hely a liberális demokrácia számára, valamint egy-két nyilvánvaló példától eltekintve a zárt autokráciák köre is rendkívüli módon beszűkül a tudományos megközelítés számára.

Az itt említett korlátok említésével nem kívánjuk sugallni, hogy a hibrid rezsimek fogalma és a világban található hibrid rezsimek vizsgálata hiábavaló vállalkozás lenne. Az azonban árulkodó, hogy miközben egyre több szó esik a demokratizálódás kudarcairól és általában a demokrácia válságáról, az évtizednyi kutatás ellenére sem egyértelmű, hogy ez a jelenség mennyiben ragadható meg a hibrid rezsimek fogalmán keresztül.

ÖSSZEZGÉS: A HIBRID REZSIMEK A DEMOKRÁCIA VÁLSÁGÁT JELZIK?

A politikatudományban, de a politikai gyakorlatban is egyre több kérdés irányul a demokrácia globális helyzetére. Egyre több szó esik a demokrácia válságáról, ami alatt, mint látható volt, sokan a liberális demokrácia válságát, de legalábbis alternatíva nélküli kivételezetségének megszűnését értik. A hibrid rezsimek megjelenése annyiban kapcsolódik a válságról folytatott vitához, hogy azt tükrözi, hogy a demokratizálódáshoz fűzött remény – legalábbis azok mértéke – megalapozatlanok voltak. A nagy összehasonlító indexek – Freedom House, Bertelsmann Transformation Index – adatai alapján ráadásul nem is feltétlenül lehet a demokrácia globális hanyatlásáról beszélni, legfeljebb arról, hogy a harmadik hullám idején minden gyengülő vagy procedurális értelemben demokratizálódó autoriter rendszert potenciálisan teljes értékű demokráciának könyveltek el (Levitsky – Way 2015). Ebben az értelemben nem válságról, sokkal inkább demokratikus kijózanodásról lehet beszélni, ami nagyobb teret adhat a részletesebb, nem feltétlenül dichotóm megközelítéseknek is.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

Nagyobb figyelmet kell tehát fordítanunk azokra a politikai rendszerekre, melyek talán sohasem érik el a liberális demokrácia állapotát. A hibrid rezsimek megjelenése nem új fejlemény, de az ugrásszerűen növekvő figyelem velük kapcsolatban az.

A hibrid rezsimek megjelenése valószínűleg csak a politikatudományt érte meglepetésként, a politikát azonban nem. A hatalomgyakorlás mindig is felülírta, újraértelmezte a rögzített állapotokban meghatározhatónak tűnő intézményi kereteket. A politikai rendszerek pedig mindig is változatosabbak voltak annál, hogy néhány átfogó fogalom segítségével meg lehessen ragadni őket. Ami azonban a hibrid rezsim fogalmának köszönhető, hogy a mozdulatlan látatott politikai rendszereket ismét megmutatta mozgás közben, azaz nem csupán belső működésüket, de potenciális változásait és variációikat tekintve is.

A hibrid rezsimekről szóló irodalom segíthet választ adni a tanulmányunk elején Polübiosz kapcsán felidézett kérdésekre, hiszen újra megragadhatóvá válnak a kormányzatok tiszta és módosult formái közötti különbségek, sokkal pontosabban megmutatható a rezsimek közötti mozgás, részletesebben magyarázható ennek mélysége és módja. A hibrid rezsimekről szóló irodalom eredménye az, hogy nagyobb figyelmet fordít rezsimváltások politikai dinamikájára és esetlegességeire, azaz, hogy a politikai rendszerek közötti mozgás politikai feltételeit a korábbi kísérletekhez képest realiztikusabban képes leírni.

Irodalom

- Armony, A. C. – Schamis, H. E. (2005): Babel in Democratization Studies. In *Journal of Democracy*, 16 (4): 113–128.
- Bogaards, M. (2009): How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. In *Democratization*, 16 (2): 399–423.
- Brumberg, D. (2002): The Trap of Liberalized Autocracy. In *Journal of Democracy*, 13 (4): 56–68.
- Bunce, V. – Wolchik, S. (2010): Mixed Regimes in Postcommunist Eurasia: Tipping Democratic and Tipping Authoritarian. In E. Baracani (ed.): *Democratization and Hybrid Regimes. International Anchoring and Domestic Dynamics in European Post-Soviet States*. European Press Academic Publishing, Florence
- Collier, D. – Levitsky, S. (1997): Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. In *World Politics*, 49 (03): 430–451.
- Carothers, T. (2002): The End of the Transition Paradigm. In *Journal of Democracy*, 13 (1): 5–21.
- Carothers, T. (2007): The „Sequencing” Fallacy. In *Journal of Democracy*, 18 (1): 12–27.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

- Cassani, A. (2014): Hybrid what? Partial consensus and persistent divergences in the analysis of hybrid regimes. In *International Political Science Review*, 35 (5): 542–558.
- Coppedge, M. – Gerring, J. – Altman, D. – Bernhard, M. – Fish, S. – Hicken, A. et al. (2011): Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach. In: *Perspectives on Politics*, 9 (2): 247–267.
- Diamond, L. J. – Linz, J. J. – Lipset, S. M. (1988): *Democracy in developing countries*. Lynne Rienner, Boulder, CO
- Diamond, L. J. (1999): *Developing democracy. Toward consolidation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Diamond, L. J. (2002): Thinking About Hybrid Regimes. In: *Journal of Democracy*, 13 (2): 21–35.
- Fukuyama, F. (2014): States and democracy. In: *Democratization*, 21 (7): 1326–1340.
- Gilbert, L. – Mohseni, P. (2011): Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. In *Studies in Comparative International Development*, 46 (3): 270–297.
- Hobson, C. (2012): Liberal democracy and beyond: extending the sequencing debate. In *International Political Science Review*, 33 (4): 441–454.
- Huntington, S. P. (1991): *The third wave: democratization in the late twentieth century*. University of Oklahoma Press, Norman, OK.
- Karl, T. L. (1995): The Hybrid Regimes of Central America. In *Journal of Democracy*, 6 (3): 72–86.
- Levitsky, S. – Way, L. (2010): *Competitive authoritarianism. Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press, New York
- Levitsky, S. – Way, L. (2015): The Myth of Democratic Recession. In *Journal of Democracy*, 26 (1): 45–58.
- Mainwaring, S. – Brinks, D. – Pérez-Liñán, A. (2001): Classifying Political Regimes in Latin. In: *Studies in Comparative International Development*, 36 (1): 37–65.
- Mazzuca, S. L. (2010): Access to Power Versus Exercise of Power Reconceptualizing the Quality of Democracy in Latin America. In *Studies in Comparative International Development*, 45 (3): 334–357.
- Merkel, W. (2003): *Defekte Demokratie*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
- Merkel, W. (2004): Embedded and defective democracies. In *Democratization*, 11 (5): 33–58.

TANULMÁNYOK – *Gondoljuk újra a demokráciát...!* – Tematikus szerkesztés

- Moller, J. – Skaaning, S.-E. (2010): Beyond the Radial Delusion: Conceptualizing and Measuring Democracy and Non-democracy. In *International Political Science Review*, 31 (3): 261–283.
- Morlino, L. (2009): Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? In *European Political Science Review*, 1 (2): 273–296.
- O’Donnell, G. – Schmitter, P. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- O’Donnell, G. (1994): Delegative Democracy. In *Journal of Democracy*, 5 (1): 55–69.
- Ottaway, M. (2003): *Democracy challenged. The rise of semi-authoritarianism*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.
- Pap M. (2015): *Kádár demokráciája: Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Molnár Tamás Kutató Központ, Budapest
- Plattner, M. F. (1998): Liberalism and Democracy: Can’t Have One without the Other. In *Foreign Affairs*, 77 (2): 171–180.
- Polübiosz (2002): *Történelmi könyvei I.* (ford. Muraközy Gyula). Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő
- Rhoden, T. F. (2015): The liberal in liberal democracy. In *Democratization*, 22 (3): 560–578.
- Rüb, F. W. (2002): *Hybride Regime – Politikwissenschaftliches Chamäleon oder neuer Regimetypus? Begriffliche und konzeptionelle Überlegungen zum neuen Pessimismus in der Transitologie*. In P. Bendel – A. Croissant – F. W. Rüb (eds.): *Zwischen Demokratie und Diktatur*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
- Sartori, G. (1991): Rethinking Democracy: Bad Polity and Bad Politics. In *International Social Science Journal*, 43 (3): 437–450.
- Schedler, A. (2002): The Menu of Manipulation. In *Journal of Democracy*, 13 (2): 36–50.
- Schmitter, P. C. – Karl, T. L. (1991): What democracy is... and is not. In *Journal of Democracy*, 2 (3): 75–88.
- Storm, L. (2008): An Elemental Definition of Democracy and its Advantages for Comparing Political Regime Types. In *Democratization*, 15 (2): 215–229.
- Wigell, M. (2008): Mapping ‘Hybrid Regimes’: Regime Types and Concepts in Comparative Politics. In *Democratization*, 15 (2): 230–250.
- Zakaria, F. (1997): The Rise of Illiberal Democracy. In *Foreign Affairs*, 76 (6): 21–43.